

Kanar), İstanbul 1999; Mehmet Kanar, *Çağdaş İnan Edebiyatının Doğuşu ve Gelişmesi*, İstanbul 1999; a.m.f., *Modern İnan Şiiri Antolojisi*, İstanbul 1999; a.m.f., "İnan [Modern İnan Edebiyatı]", *DİA*, XXII, 424-427; E. Berthels – [Ahmed Ateş], "İnan [Yeni İnan Edebiyatı]", *İA*, V/2, s. 1041-1053; A. Naci Tokmak, "İnan [Edebiyatı]", *DİA*, XXII, 416-424; Dihhudâ, *Lugatnâme* (Muîn), XIII, 19968-19969.

MEHMET KANAR

□ URDU EDEBİYATI. Urdu dilinin menşei hakkında olduğu gibi bu dilde ilk şiirin ne zaman ve hangi şair tarafından yazıldığı konusunda da kesin bilgi yoktur. Urdu edebiyatında şiir, Urduca'nın hemen başlangıçta karşılaştığı Farsça'nın etkisinde gelişme göstermiştir. Urduca ilk döneminde düşünce, hayal ve duyguları manzum olarak dile getirecek bir olgunluğa ulaşmadığından şiirde Farsça taklit edilmiş, ayrıca Arapça ve Türkçe'deki şiir teknikleri ve eğilimlerinin tesirinde kalınmıştır. Yapılan araştırmalar günümüze ulaşan ilk Urdu şiirinin VII. (XIII.) yüzyılda Kuzey Hindistan'da yazıldığını, Türk asıllı şair ve mutasavvıf Emîr Hüsrev-i Dihlevî'nin (ö. 725/1325) ilk Urdu şairi olduğunu ortaya koymaktadır. Daha önce Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân'ın (ö. 515/1121) Urduca bir divanının bulunduğu söylenmişse de bu eser günümüze ulaşmamıştır. VII-IX. (XIII-XV.) yüzyıllarda Hint yarımadasında Farsça yazan bazı edip ve şairlerle mutasavvıflar eserlerinde zaman zaman Hintçe kelime ve tabirlere yer vermişlerdir. İlk Urduca gazeli kaleme alan Emîr Hüsrev-i Dihlevî de Farsça şiirlerinde çok sayıda Urduca kelime kullanmıştır. Bir mısraı Farsça, bir mısraı Urduca olan şiirlere "rihte" adı verilmekte, Emîr Hüsrev-i Dihlevî bu tarzın mücidi kabul edilmektedir. Ona nisbeti kesin olmamakla birlikte *Hâlik Bârî* adlı eseri Urdu şiirinin de ilk eseri sayılır.

Urdu şiiri Güney Hindistan'da VIII. (XIV.) yüzyıldan itibaren kurulan müslüman devletlerin himayesinde Dekkenî Urduca'sına paralel olarak gelişmiştir. Urduca'nın edebî dil haline geldiği Behmenîler döneminde öne çıkan ilk eser, Fahreddin Nizâmî'nin I. Ahmed Şah Velî zamanında (1422-1436) yazdığı *Kadam Ra'o Padam Ra'o* adlı mesnevidir. Urduca'nın bölgede giderek yaygınlaşması ve resmî dil ilân edilmesiyle önemli bir gelişim sürecine giren Urdu şiiri şairlerin iltifat gördüğü Âdilşâhîler sarayında olgunlaşmaya başlamıştır. Aynı zamanda şair olan II. İbrâhim Şah'ın bir divanı bulunmaktadır. Âdilşâhîler devrinde Şah Mîrâncî Şemsüluşşâk, Muhammed Nusret Nusretî, San'atî ve Seyyid Mî-

rân Miyân Han Hâşimî'yi anmak gerekir. Urdu şiirine benzer bir katkı da Kutubşâhîler sarayında görülür. Kendisi de şair olan Sultan Muhammed Kulî Kutub Şah'ın Dekkenî, Talangi ve Fars dilinde yazılmış 1800 sayfalık bir *Külliyyât*'ı vardır (Haydarâbâd 1940). Kutub Şah Hindistan'ın gelenek ve göreneklerinden değişik temaları işlemeyle Urdu şiirine bir yenilik getirmiştir. Şair Molla Esedullah Vechî'nin *Çuṭb u Müşterî* ve Tahsînüddin'in *Kamrop ve Kolla* adlı mesnevileri bu dönemin öne çıkan diğer çalışmalarıdır. Bu iki devirde ilk defa başka dillerden şiirlerin Urduca'ya çevirileri yapılmıştır. Şair Gavvâsî, Ziyâ Bahşî'nin Farsça *Tûṭînâme*'sini, Melik Hôşnûd, Emîr Hüsrev-i Dihlevî'nin *Heşt Bihîşt*'ini, Kemâl Hân-ı Rüstemî, İbn Hüsâm'ın *Hâvernâme*'sini Urduca'ya tercüme etmiştir. Urdu şiirinin gelişmesi, Dekken bölgesinde "Urdu şiirinin babası" unvanını alan Velî Dekkenî'ye (ö. 1138/1726 [?]) çok şey borçlu olup onun özellikle gazelde yaptığı yenilikler önemlidir. Gucerât'ın İslâm hâkimiyetine geçtiği VIII. (XIV.) yüzyıldan sonra Bahâeddin Bâcin Burhânûrî, Kâdî Mahmûd Deryâyî ve özellikle Ali Muhammed Cîv Gâmdehenî, Urdu şiiri alanında eserler veren önemli şahsiyetlerdir. Bu bölgede Urduca eser veren bir şair de *Lâzîmü'l-mübtedî*, *Vâhid Bârî* ve *Nev Serhâr* adlı eserlerin müellifi Şah Eşref Biyâbânî'dir.

Bâbü'rün 932'de (1526) Kuzey Hindistan'da Pencap ve Delhi bölgesini ele geçirmesiyle kurulan Bâbürlü Devleti'nin üç asır kadar süren hâkimiyeti boyunca Farsça ön plana çıkmış, Urduca, Dekken ve Gucerât'taki kadar gelişme gösterememiştir. Cihangir devrinden günümüze ulaşan bazı Urduca şiirler Farsça söyleyen şairlerin zaman zaman yazdıklarından ibarettir. Bu dönemde önemli bir eser olarak Muhammed Efdal Pânîpetî'nin *Bukat Kahânî* adlı mesnevisi anılabilir. Urdu şiiri Delhi'de Sultan Evrengzîb devrinde hızlı bir gelişme göstermiştir. XVIII. yüzyılda Delhi'de değişik etnik gruplardan oluşan şairlerle yeni homojen bir dil, edebiyat ve kültür çevresi meydana gelmiştir. Böyle bir ortamda şairler Delhi ekolü veya Delhîlik denilebilecek bir üslûp geliştirmiştir. Bu dönemde Urduca şiir yazarların hemen hepsi aslında Farsça yazan şairlerdir. Muhammed Şah döneminde onun edebiyatta düşkünlüğüyle sarayda toplanan yetenekli şairler Urduca'nın Delhi ve yöresinde yayılması ve tutulmasında büyük hizmet görmüş, bu durum şiire olan ilgiyi artırmıştır. Şairlerin çoğunun mutasavvıf kö-

kenli olması sebebiyle dönemin şiirinde tasavvufî konular egemen olmuştur. Bu devirde Hindistan'ın yerli dillerine ait kelimeler Urduca'dan çıkarılmaya, yerine Arapça ve Farsça kelimeler kullanılmaya başlandığından edebiyat tarihçileri bu dönem şairlerinin dili islah ettiklerini söylemişlerdir. Klasik Urdu şiirinin şekillenmeye yöneldiği bu en parlak dönemin ünlü şairleri arasında bulunan Sevdâ-yı Dihlevî, Mîr Derd, Mîr Muhammed Takî, Mîr Seyyid Muhammed Sûz, Kıyâmeddin Kâim, Necmeddin Şah Mübârek Âbrû, Muhammed Şâkir Nâcî, İn'âmullah Han Yakîn, Şah Hidâyet gibi şairler Urdu şiiri yanında Farsça şiirde de üstat sayılıyordu. Kaside ve gazelin zirveye çıktığı aynı dönemde şiire mersiye, hiciv, müsennâ, müselles, murabba, muhammes gibi yeni türler girmiştir. Delhi'de Urdu şiirinin yaygınlaşması ve bu dilde şiir yazarların, genelde Hint edebiyatında kullanılan ve kelimeler üzerinde oyun yapma sanatı olan ihâma sıkça başvurmaları sebebiyle kendilerine "ihâmcı şairler" denilmiştir. Delhi'de şiirin gelişimi üç dönemle açıklanır. Birinci dönem Şah Hâtim, ikincisi Mîr Muhammed Takî, Sevdâ-yı Dihlevî ve Mîr Derd, üçüncüsünü İnşâullah Han İnşâ ve Mushafî temsil eder. Mîr Muhammed Takî ve Mîr Derd gazelde, Sevdâ-yı Dihlevî ve İnşâullah Han İnşâ kasidede, Mîr Hasan Dihlevî mesnevîde ün yapmıştır.

Bâbürlü Sultanı Evrengzîb'in ölümünden sonra başlayan taht kavgaları ve iç çatışmalar yüzünden Delhi'de istikrar bozulunca şairler daha huzurlu gördükleri Leknev'e göç etmeye başlamış, söz sanatlarına önem veren yeni bir ekol meydana getirmişlerdir. Leknev nevvâblarının istikrarı sağlayan yönetimleri sayesinde Leknev şiir ve edebiyatın gelişmesine uygun bir ortam haline gelmiştir. Nevvâbların Şii olması sebebiyle burada mersiye en çok gelişen ve ilgi gören şiir türü olmuştur. Mîr Müstahsen Halîk ile ilk örnekleri ortaya çıkan bu türü Mîr Beber Ali Enîs ve Selâmet Ali Debîr olgunlaştırmıştır. Leknev'de İmambahş Nâsîh ve Haydar Ali Âtiş ile Urduca şiirde yeni bir dönem başlamıştır. Bunlardan İmambahş tasannu ve tekellüfün, Haydar Ali sade anlatımın hâkim olduğu akıma öncülük etmiştir. Bu döneme ait özelliklerden biri de Urduca şiir koleksiyonlarının yazılmaya başlanmış olmasıdır. Tezkire adıyla bilinen bu tür kitapların en önemlileri Mîr Muhammed Takî'nin *Nîkâtü's-şu'arâ*' ve Mîr Hasan'ın *Tezkire-i Şu'arâ-yı Urdû* adlı eserleridir. Bir süre Delhi'de sessiz kalan şiir dünyası Şeyh Mu-

hammed İbrâhim Zevk, Gâlib Mirza Esedullah ve çağdaşlarıyla yeniden canlanmaya başlamıştır. Özellikle Klasik Urdu şiirinde zirveye çıkan Gâlib Mirza modern Urdu şiirine de öncülük etmiş, klasik ve modern dönem arasında köprü vazifesi yapmıştır.

1856'da Eved (Avadh) Devleti'nin İngilizler'in eline geçmesi ve 1857 ayaklanması'nın ağır yenilgisi sonucunda bölgenin önemini kaybetmesiyle Urdu şiirinin iki büyük kalesi olan Leknev ve Delhi ekolleri sönmeye başlamıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren şiir buradan ayrılan sanatkarların göç ettiği Hindistan'ın Ferruhâbâd, Azimâbâd, Haydarâbâd, Bopal, Râmpûr gibi şehirlerinde yaygınlık kazanmıştır. Emîr Mînâî, Nevvâb Mirza Han Dâğ-ı Dihlevî, Hâkim Seyyid Zemîn Ali Celâl Leknevî bu şehirlerde Urdu şiirini canlandıran önemli şairlerdendir. XIX. yüzyıla kadar Urdu şiirini tahlil eden ve gelişmeleri değerlendiren eser kaleme alınmamıştır. Dönemin en büyük şiiri kabul edilen *Müseddes-i Hâlî*'nin yazarı Eltâf Hüseyin Hâlî tarafından yazılan alınan *Muqaddime-i Şî'r u Şâ'ir* bu konuda ilk çalışmadır. İkinci bir çalışma Muhammed Hüseyin Âzâd'ın *Âb-ı Hayât* adlı eseridir. Urdu edebiyatında modern dönem şiirinde Batılı eğitim kurumlarının, özellikle Aligarh Koleji'nin büyük etkisi olmuş, modern ögeler şair Gâlib Mirza Esedullah'tan sonra Urdu şiirinde ortaya çıkmaya başlamıştır. Şiirde modernleşme Muhammed İkbâl ile en iyi temsilcisine kavuşmuştur. Modern şiir, edebiyat çevrelerince 1939'da kurulan Halka-i Erbâb-ı Zevk adlı cemiyetle gelişimini sürdürmüştür. Başlangıçta klasik tarzda şiir yazan, ancak daha sonra modern şiire yönelen N. M. Râşid, Mîrâcî, Ahtarü'l-İmâm modern şiirin öncüleridir. Onları Mâcid Emced ve Münîr Niyâzî takip etmiştir. Daha sonraki kuşaktan Fehmîde Riyâz ve Kışver Nâhid modern şiirin ilk kadın şairleridir.

BİBLİYOGRAFYA :

T. G. Bailey, *A History of Urdu Literature*, Calcutta 1932, s. 38-69; Muhammad Sadiq, *A History of Urdu Literature*, Delhi 1984, s. 96-153, 532-583; Fârûk Ahmed, *Cedid-ı Ürdü Şâ'iri adâ Heyet ki Tecrübê*, Cenûre 1987; İqtida Hasan, *Latter Moghuls and Urdu Literature*, Lahore 1995, s. 51-87; R. B. Saksena, *A History of Urdu Literature*, Lahore 1996, s. 8-10, 11-12, 17-18, 26-34; Muhammad Husain Azad, *Âb-e Hayât: Shaping the Canon of Urdu Poetry* (trc. Frances Pritchett – Shamsur Rahman Faruqi), New Delhi 2001, s. 64-80; M. A. R. Habib, *An Anthology of Modern Urdu Poetry*, New York 2003, s. XV-XXXII; Erkan Türkmen, "Emir Hüsevi Dehlevî'nin Urduca'nın Doğuşundaki Rolü", *Sû Fen-Ede-*

biyat Fakültesi Edebiyat Dergisi, sy. 2, Konya 1983, s. 21-32; Halil Tokar, "Urdu Şiirine Genel Bir Bakış (Başlangıcından Klasik Dönemin Sonuna Kadar)", *ŞM*, sy. 8 (1998), s. 285-305; Shamsur Rahman Faruqi, "Conventions of Love, Love of Conventions: Urdu Love Poetry in the Eighteenth Century", *Annual of Urdu Studies*, XIV, Chicago 1999, s. 3-31; Selma Benli, "İlk Dönem Urdu Edebiyatına Genel Bir Bakış", *Nûsha*, IV/13, Ankara 2004, s. 91-106; J. A. Haywood, "Şhi'r [in Urdu]", *ELP* (İng.), IX, 469-470; Ârif Nevşâhî, "Ürdü, Edebiyyât", *DMBİ*, VII, 533-541.

RIZA KURTULUŞ

□ TÜRK EDEBİYATI. Hemen bütün kavimlerde görüldüğü gibi Türkler'in de en eski edebî metinleri destanlardır. İlk Türk destan parçaları Çin, Fars, Moğol kaynaklarında bu dillere çevrilmiş halde bulunduğundan nesir halindedir. Ancak daha sonraki dönemlere ait, yazıya geçmiş destan metinlerinin nazım veya ölçülü nesir denilebilecek bir şekilde oluşu, ayrıca yer yer şiirsel bir ifade tarzı taşınması bunların ilk Türk şiirleri olarak kabul edilebileceğini gösterir. Nitekim Kâşgarlı Mahmud'un *Dîvânü lugâti't-Türk*'te derlediği, bir kısmı daha önceki yüzyıllara ait destan parçaları olabilecek metinler manzumdur. Buna göre yabancı dillerdeki çeviri örneklerden ve şifâhî destanlardan hareket edip en eski Türk şiir örneklerinin milattan önceki yüzyıllara kadar gittiği söylenebilir. En eski yazılı metinler ise VIII. yüzyıl Mani ve Budist kültürü ürünleri olup bazılarının mısra başı ve sonu kafiyeleri ve iç sesleriyle dinî âyinlerde müzik eşliğinde okunduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemden başlayarak geniş anlamda şiir kavramı veya daha dar anlamda bazı şiir tür ve şekilleri için kullanılan, aynı zamanda âhenkle veya müzik eşliğinde okunduklarını ifade eden "ır (yır), koşug, takşut, küg" gibi Türkçe adların bulunması şiirin kadîm ve millî bir söz sanatı olduğunu ortaya koymaktadır. Kâşgarlı Mahmud'un eserindeki manzumelerin çoğu, daha sonraki yüzyıllarda gelenekleşen Türk halk şiirinin şekil özelliklerini taşımaktadır; bir kısmı da derlendiği XI. yüzyılın gereği aruz vezniyle söylenmiştir. Bunlara yine XI ve XII. yüzyıllarda kaleme alınmış, tam bir İslâmî dönem ürünü sayılan *Kutadgu Bilig* ve *Atebetü'l-hakâyık* gibi birçok yönüyle klasik dönemi başlatan eserler de eklenmelidir. Destan karakterinde olanların savaşı, kahramanlık, ağıt ve pastoral özellikler taşınmasına karşılık *Kutadgu Bilig* siyasetnâmelerin, *Atebetü'l-hakâyık* ise dinî-hikemî tarzın ilk örneğini meydana geti-

rir. Bunlarda pek çok teknik aksamaya rağmen nazım şeklinin, vezin ve kafiye'nin ihmal edilmemesi şiirin aynı zamanda manzum bir metin olarak anlaşıldığını göstermektedir.

Bu ilk örnekler ve sonraki yüzyılların edebî mahsulleri dikkate alındığında Türkler'de şiir türünün nesir sanatına kıyasla gerek halk gerekse seçkinler arasında çok daha geniş bir rağbet gördüğü söylenebilir (yalnız divan şairlerinin zikredildiği şuarâ tezkirelerinde hemen her meslektenden ve sosyal tabakadan 3000 kadar şair adının geçmesi şiire olan ilgiyi belirten bir husustur). Bu değerlendirme, edebî ürünlerin büyük gelişme gösterdiği Anadolu coğrafyasında olduğu kadar Türkler'in yayıldığı Asya ve Avrupa toprakları için de geçerlidir. Şiirin gördüğü bu itibar, çeşitli nesir türlerinin yazılmaya başlandığı Batılılaşma (Tanzimat) dönemine kadar devam edecektir. Edebiyat kelimesi bu döneme kadar telaffuz edilmemişse de edebiyattan hemen sadece şiir türünün anlaşıldığı muhakkaktır. Nesir ise çok defa edebiyat dışı bir alanda kullanılmış, nesrin edebî ürün sayılması Batılılaşma dönemine ait yeni bir bakış açısıyla mümkün olmuştur.

Klasik Türk şiirinin en uzun ve zengin çağı XIV-XIX. yüzyıllar arasında devam eden divan şiiri dönemidir. Bu şiire karşı Tanzimat'tan itibaren başlayan ve Cumhuriyet yıllarında sürdürülen eleştiriler bir bakıma onun özelliklerini de verir. Bu şiirin Fars şiirinden kaynaklanması veya aşırı derecede Fars şiirinin etkisi altında kalması, dilinin Arapça ve Farsça kelimelere çok açık olması bunların başında gelir. Divan şiirinin İslâmî kültür çevresinde teşekkül etmesi, Kur'an dili olan Arapça'nın hem Farsça'yı hem Türkçe'yi etkilemesi ve özellikle Türkler'in Farslar'la yoğun temasları dolayısıyla bu etki bir açıdan tabiidir. Nitekim bundan önceki şiir için Buda ve Mani etkileri, Tanzimat sonrası için de Batı şiiri etkisi söz konusudur. Öte yandan bu etki giderek azalmış ve divan şiiri daha millî, mahallî özellikler kazanmıştır.

Yine İslâmî kültür çevresinde teşekkül etmesi sebebiyle divan şiiri dinî bir karakter gösterir. Ancak bu özellik, divan şiirinin dinî bir edebiyat şeklinde algılanmasını ve bundan hareketle sanat değerinden uzak kabul edilmesini gerektirmez. Tekke edebiyatı yani dinî, tasavvufî karakterli ve çok defa didaktik şiir bir tarafa bırakılırsa bir şairin divanında doğrudan doğruya dinî özellik taşıyan şiirler tevhid, münâcât, na't